

Thaly Kálmán, a gyűjtő, hamisító, rejtőzködő

*A tanulmány a II. Rákóczi Ferenc-emlékév tiszteletére készült,
Thaly Kálmán halálának 110. évfordulóján¹*

1. Hamis és hiányos Thaly-kép

Thaly Kálmán (1838–1909) történész (akadémikus), politikus (országgyűlési képviselő), filológus, népszerű költő életműve, szerepe elhomályosult, nevét leginkább – elítélő hangnemben – a „hamisított kuruc dalok” vagy másként a „kuruc dalpör” tartja fenn. Pedig társadalmi szerepe (mély hazafias elkötelezettsége), filológiai tevékenysége mindenképpen megérdemli az újraértékelést. Önmagát „a fejedelem íródeákjának” tartotta, és szinte egész életét II. Rákóczi Ferencnek, a szabadságharc emléke ápolásának szentelte. Ő kutatta fel és hozatta haza Rákóczi Ferenc hamvait.

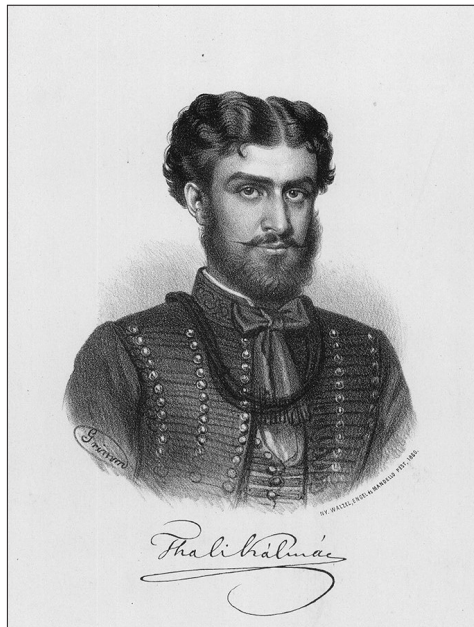
Thaly Kálmánról sematikus és hamis kép él a köztudatban. Leginkább azt tudják róla, hogy nemcsak gyűjtött, hanem hamisított is kuruc népdalokat. A hamisítás vádja nem sokkal a halála után ragadt rá, és lemoshatatlannak tűnik, holott már kezdetben fölmentették. Az irodalomtörténészek körében az elmúlt két évtizedben megtörtént a „perújrafelével” (pl. Szentpéteri 2001) és az újraértelmezés (Benkő 2009), sőt ennek sajátos személyiség-lélektani szempontú kiterjesztése is (Csehy 2013). Az érdekességeket feltáró ismeretterjesztő irodalom is újra foglalkozik vele (Halmos–Katona 1996; Németh 2011).

Ám a „hamis” kuruc dalok ügye ennyél bonyolultabb. Thaly valóban gyűjtött, azután ártít és ihletetten írt is kuruc dalokat. Ez utóbbiak között szerepelnek olyanok, amelyeket mint valódi kuruc kori népköltészeti alkotásokat forrásmegjelöléssel is ellátott, ám ezeken a könyvtári-levéltári helyeken később nem találták meg az eredetit. Azután vizsgálni kezdték ezeket a hiányos forrású dalokat, és filológiai módszerrel bizonyították, hogy nem lehetnek kuruckori népköltészeti alkotások, mert bizonyos nyelvi-stilisztikai jegyek, valamint (történeti) valóság-elemek ezt megkérdőjelezzik. Egyébként mindössze tíz versről bizonyította a filológia, hogy Thaly saját munkájának tekinthető, bár további versek is gyanúba keveredtek. Végző soron a bemutatott szempontok alapján kiderül, hogy teljes bizonyosságot aligha szerezhetünk, de erre nincs is szükség.

A hamisítás vádja azonban elfedte azt a fontos tény, hogy Thaly Kálmán tudományos pályája melletti művészi nagysága három tényezőben foglalható össze:

¹ Köszönöm Blankó Miklósnak az anyaggyűjtésben nyújtott segítségét, valamint Kemény Gábornak az első változathoz adott tanácsait.

tehetséges költő, tehetséges archaizáló és tehetséges rejtőzködő. Thaly Kálmán tehát nem volt csaló, sem hamisító, amennyiben életművének folyamatába beleilleszkedik a kuruc költészet gyűjtése, utánzása, és ennek kapcsán belecsempészett néhány „új stílusú” kuruc verset a népköltészeti alkotások közé. Ezt kellene helyretenni.

Thaly Kálmán (Grimm Vince litográfiája)

2. Szándékosság, önleleplezés

A nyelvi-stilisztikai és történeti anomáliák valóban körülhatárolják a Thaly-féle kuruc versek szűkebb körét, és ezeket valóban Thaly Kálmán saját alkotásának kell tulajdonítanunk. De a dolog sokkal bonyolultabb annál, minthogy „hamisítónak” nevezzük Thalyt. Három okból: a) a korszakban az „eredetiség” még nem jelentette ugyanazt, mint ma; b) ma az „eredetiség” ismét nem jelenti azt, mint korábban; c) Thaly „játszott”, mert még életében elárulta turpisságát, csakhogy arra akkor nem figyeltek fel. Az a) és a b) érvekre később térek vissza. Előbb villantsuk fel, hogy Thaly feledékenységéből vagy valódi tréfából miként árulta el magát.

Erre először Benkő Krisztián (1979–2015)² irodalomtörténész figyelmeztetett: „E sorok szerzőjének [ti. Benkő Krisztiánnak] 2005-ben tett filológiai felfedezése, hogy Thaly Kálmán *A kölesdi harc*ról című költeménye már szerepelt

² A tanulmány gondolatmenetéhez nagyban hozzájárultak a tragikusan korán elhunyt Benkő Krisztián irodalomtörténész elemzései.

a szerző 1909-ben³ megjelent *Kuruczvilág* című saját műveiből összeállított verseskötetében, vagyis ő maga leplezte le szerzőségét egy ballada kapcsán a halála után megindult hamisításai vádak előtt” (Benkő 2009). Csehy (2013) is megemlíti ugyanezt: „A kölesdi harcra című alkotását előbb hiteles forrásként jelentette meg, majd felvette saját verseskötetébe. Ezt a »malórt« aligha lehet úgy magyarázni, mint önleplező gesztusként.”

Thaly Kálmán a kuruc népköltészet hatására maga is írt kurucos tárgyú archaizáló verseket, jórészt huszonéves ifjúként az 1850-es és 1860-as években. Hatodik – gyűjteményes – kötete volt az 1903-ban (!) megjelent *Kuruczvilág*, amelynek alcíme: *A Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjté Thaly Kálmán*. Benkő Krisztián (2013) írja: „A kötet paratextusa mintegy meg is előzte a halála után, 1913-ban kialakult vitát és a hamisítási vádakot – különösen, mivel a tíz hamisnak ítélt kuruc ballada közül *A kölesdi harczrul* ebben a kötetben is szerepel.” Vagyis a balladát egyszer a sajátjaként közli, egyszer pedig eredeti kuruc népdalként. Lehetne figyelmetlenség (lapsus) is, de minden bizonnyal többről van szó: vagy teljes átélésről, vagy tényleg filológiai játékról. A *Kuruczvilág* előszavában mindenestre így vall alkotói módszeréről:

„Ezen gyűjteményeim anyagának összehozása s közzétele idejében a kurucz versekkel sokat-sokat, nagy szeretettel és legbehatóbban foglalkozva, – egészen beleéltem magamat a kurucz költészet szellemébe és modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a nevezett korszak szabadságharczai – legalább egyes, regényesebb vonatkozású – mozzanatainak költői alakú, verses feldolgozására a magam részéről, az eredeti kurucz énekel, balladák, dalok mintájára” (Thaly 1903: v–vi).

Az egyik „fölfedező”, Riedl Frigyes is fölfigyel Thaly előszavára: „»Számos helyütt – írja Thaly magáról ugyancsak az Előszóban – a kornak megfelelő régies nyelven és a régi magyar versalakokban óhajtottam visszatükrözni a kuruczvilág szellemét és változatos eseményeit«” (Riedl, 1918: 132). A címlapon árulkodó lehet „egybegyűjté Thaly Kálmán”, az előszóban „(e)zen gyűjteményeim” kifejezések. Thaly Kálmán első verseinek korszakában tette közzé Arany László *Eredeti népmesék* (1862) című munkáját. Arany László ugyanilyen gesztussal jelölte meg szerepét, mint Thaly: „összegyűjtötte”. Erről ezt írják a textológusok: „Az összegyűjtötte szóval jelölt szerep a kéziratok ismeretében leegyszerűsítő megnevezése annak a tevékenységnek, amely Arany Lászlóhoz köthető e kiadás kapcsán, hiszen nemcsak gyűjtötte és válogatta a korpuszt, de meg is formálta azt” (Domokos–Gulyás 2018: 102). Sőt, tegyük hozzá nem is az összes mese Arany László saját gyűjtése, és ennek alapján nem kevés fejtörésre ad okot a szövegek eredete, alkotása.

Tehát Thaly Kálmán ráutaló magatartást tanúsított: „Azáltal, hogy Thaly saját neve alatt is megjelentetett kuruc tárgyú verseket, éppen maga tette lehetővé azt az összehasonlító filológiai vizsgálatot, amely a tíz »legszebb« kuruc balladáról bizonyította, hogy ő írta” (Benkő 2009).

³ Elírás az eredetiben. A helyes évszám: 1903.

3. Eredetiség

Mielőtt a „kuruc dalpör” filológiai-nyelvészeti tanulságait összegezném, fontos rávilágítani Thaly kuruc verseinek történelmi-társadalmi szerepére, valamint a korszaknak az eredetiséggel kapcsolatos hozzáállására. Szerb Antal (1935/1997: 154) a 19. század második felében felbukkanó kuruc költészetet világirodalmi tekintéssel a magyarországi befogadó elvárások alapján ítéli meg: „a kuruc költészet jelentette a történelmi romantikának azt a tetőfokát, amit Angliában Tennyson Királyidilljei, Franciaországban Hugo és a Századok legendája, Németországban Wagner Richárd. Különösen, amikor megtalálták a tárogatót és a kuruc dalok zenéjét, e versek a zene szárnyán jártak be az egész országot és melankólikus varázslatuknak senki sem tudott ellenállni”.

Thaly költészetének forrásvidéke az elbukott szabadságharc, az önkényuralom korszaka, stílusa pedig a késő romantikához, a historizmushoz kapcsolódik. Thaly költészetére egyaránt hatottak a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc költészeti emlékei, a skót és spanyol ballada- és románcfordítások, Balassi és Amadé versei, Tompa regéi, de főként Petőfi lírája és Arany balladái (Borbély Margit 1927: 8–15).

Arany János szerepe döntő. Ahogy Arany keresi az ősi, eredeti magyar népeposzt, majd pedig nem találván a Csaba-trilógia tervével (és az elkészült Buda halálával) igyekezett azt pótolni, Thaly hasonlóként cselekedett a kuruc népköltéssel. Arany és Thaly előtt mintaként lebegett James Macpherson Ossian éneke; csakhogy Arany nem rejtette el szerzőségét, mint Macpherson vagy mint Thaly részben. De fölvethető egy másik hatás is: az Elias Lönnrot gyűjtötte, kiegészítette, átírta Kalevala, amelynek első fordítása Barna Ferdinándtól 1871-ben jelent meg. Szentpéteri (2001: 17) föl is veti a finn eposznak Thalyra gyakorolt további hatását: „vajon Thalyt, amikor hamisított, illetve összegyűjtötte a kuruc verseket, nem vezérelte-e a Lönnrothehoz hasonló szándék? A gyűjtemények alaposabb vizsgálata mutathatna rá, hogy bennük nemcsak a hamis balladák esetében és a versek ideális szövegének rögzítésekor munkálkodott költői logika, hanem esteleg a »kötetkompozíció« kialakításakor is, mintegy megteremtve a kuruc eposziát”. Benkő (2009) ezt is kimutatta: „A Kuruczvilág mint történelmi elbeszélés lineárisan követi végig az 1672-től a rodostói emigrációig terjedő időszakot, a kötet mégsem válik epikusá, mert hiányzik belőle az egységes elbeszélői nézőpont: a csataleírások, »bordalok«, elégikus »bújosóénekek«, sírversek, balladák, regék váltakozása modalitásbeli sokszínűséget eredményez, és az eseményeket a versek gyakran különböző fiktív »szemtanúk« hangján megszólaltatva beszélük el.” Thaly tehát ebben nem követi sem Aranyt, sem Lönnrotot.

A sokféleségben azonban Thaly mintha egységességet kívánna teremteni, és ezt az átírásokban, beleírásokban, valamint a melléjük írt saját költeményekkel meg is teszi. Thaly Kálmán módszerének megítélésekor figyelembe kell venni, és ezért már részben kortársai is fölmentették, hogy a 19. század második felében, de még a végén sem volt tudományosan elfogadott folklorisztiai adatközlés. A folklór műfajok lejegyzésébe és közlésébe belefért a javítás, átdolgozás (átköltés) is. Árulkodó nyelvi jele ennek az „eredeti” jelző használata, például: *Eredeti*

népmesék. Az eredeti ez esetben csak annyit jelentett, hogy „első forrásból való”, de azt is jelenthette: nem fordításról vagy utánközlésről van szó (Domokos–Gulyás 2018: 102). Hogy milyen volt ez a textualizációs gyakorlat azt Arany László korabeli *Eredeti népmesék* (1862) című munkájában így láttatják a kutatók (és ez igaz lehet Thalyra is): „egyfelől motívumok és epizódok beillesztése, törlése, helyettesítése, vagyis a szüzsé, a cselekmény módosítása a kéziratos lejegyzésekhez képest. [...] Arany László szövegmódosításai népiesebbé teszik az ábrázolt mesei világot (idiómák, szóláshasonlatok, illetve beszélt nyelvi fordulatok alkalmazásával), továbbá megfigyelhetőek olyan korrekciók is, mint az isteni gondviselés motívumának beiktatása. Általában véve a kéziratokhoz képest sokkal explicitebb, racionálisabb a kiadott szövegek logikája” (Domokos–Gulyás 2018: 102–3). Arany László még visszafogottan igazított, mert Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* (1864) című munkája kapcsán egyértelműen elutasította a komolyabb beavatkozást: „A népköltési gyűjtőnek nem lehet olyan »phantáziája«, mint egy irodalmi szerzőnek” (Domokos–Gulyás 2018: 104).

A későbbi „leleplező” Riedl Frigyes (1913: 437) többek között a prófétákra hivatkozva írja: az áttulajdonítás „voltaképp a legrégebb irodalmi eljárás, tán régebb, mint a szerzőség bevallása”. Thaly Kálmán ugyanabban az időben, tehát részben a kor szellemében és módszerével gyűjtött, átdolgozott és költött. Am ezzel megelőlegezi a posztmodern filológiai jelenségeket és elvárásokat, így például a szerző „eltűnését”. Thaly Kálmánt ebben a közegben igyekeznek újraértelmezni, nemcsak felmentve az átköltés és hamisítás vádjá alól, hanem hangoztatva eljárásának modernségét: „egy újabb szerzőtlen kor hajnalán állunk, az új középkori szkriptorok, kompilátorok, kommentátorok és kombinátorok korában” (Szentpéteri 2001: 10).

A Riedl Frigyestől származó, Thalyra vonatkoztatott „áttulajdonítás” új értelmet nyer a posztmodern korban: „Az áttulajdonítás a kisajátítás egy speciális esete, szoros szálak fűzik a magyar irodalom kultikus jegyeihez, ugyanakkor a szerzői név elrejtésével vagy áttulajdonításával megelőlegezi a posztmodern szerzőhalál jelenségét is. Az áttulajdonítás tehát egyfelelő a legteljesebb szakrális szolgálat, másfelől azonban a legtokéletesebb maszk, avagy póz” (Szentpéteri 2001: 1). Nem hamisak tehát a dalai. De rejtélyesek. Személyiségének egy darabját rejtette el bennük.

4. Kuruc dalpör

Thaly Kálmán ifjúkori zsengei az „eredeti versek” korszakát jelentik: *Ne bánts a magyart!* (1857), *Zengő liget* (1859), *Kárpáti kürt* (1860), *Székely kürt* (1861), *Szabadság hajnala* (1861). Ezután következik „anonim” korszaka, amelyben költeményeit a kuruc kornak adományozza (Bori 2003: 1171–2). Thaly álkuruc versei, balladáái a „többé-kevésbé” hiteles kuruc versek között bukkannak fel, az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* (1872) és az *Irodalom-és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból* (1875) című gyűjteményekben. Tompa József (1976: 384) felhívja rá a nyelvészek és a közönség figyelmét,

hogy a *Magyar nyelvtörténeti szótár* (1890–1893) a Thaly gyűjteményeiből származó adatokat hitelesnek tekintette.

A történészek-irodalomtörténészek találó módon nevezték el Thaly verseit: álarcos, áttulajdonított, régieskedő (Riedl 1913), magaalczázó (Borbély 1927) költeménynek. Az eljárás fordított plágium (Riedl 1913) vagy kontraplágium (Maitre 1913), fordított kisajátítás (Szentpéteri 2001). R. Várkonyi Ágnes (1961) szerint: nem lopott szöveget, hanem alkotott másnak. Bori Imre (2003) sikeres mimikrit, Csehy Zoltán (2005) kosztümös (maszkos) identitást, sőt „arclopást” említ.

Az irodalomtörténetbe ekkor vonul be a kontraplágium: „Tolnay ur és Riedl ur” mint „két merész trapper [...] cserkésztek a kurucz népdalokban, amíg végül felfedeztek valamit. A kontraplágiumot” (Maitre 1913). Innen kerül át R. Várkonyi 1961-es könyvébe is. Szentpéteri Márton (2001) fordított kisajátításról beszél: „A Riedl alkotta kontraplágium toposzának mintájára értelmezhetjük az áttulajdonítás fogalmát fordított kisajátításnak is. Ez a paradoxon felel meg nekünk: mert igaz, hogy Thaly hamisításai során egyfelől önként lemond saját szerzőségéről, mintegy átadva azt a 17–18. század kurucz közköltőinek, de másfelől mindezt úgy teszi, hogy egyúttal – a magyar kultúrában jelenlévő kultikus szemlélet szakrális elvárásait és a korabeli historista ideológiát kielégítendő – ki is sajátítja a korszak poézisét, igaz, főként kollektív, közösségi célokra.”

A „kurucz dalpör” kapcsán az elmúlt több mint száz évben sokféleképpen ítélték el, majd pedig részben-egészen mentesítették az ítélet alól Thaly Kálmánt. A „pört” közvetlenül Thaly halála (1909) után Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes indította el (R. Várkonyi 1961: 327–31). Tolnai Vilmos (1913) filológiai eljárással kiderítette, hogy „a Thaly által közölt kurucz balladák szövege nem eredeti, hanem Thaly által erősen javított”, egyúttal „sűrített kurucszágról” beszél. Riedl Frigyes (1913) megállapította, hogy a tíz legszebb kurucz ballada „nemcsak kéteshitelű, de utánzat”, Riedl később „szárnyra kelt szavaival”: áttulajdonítás. Ezek a következők: *Esztergom megvétele* (1706), *Ocskai Lászlóról való ének* (1710), *Rákóczi búcsúja; Bezerédi* (Bezerédj, Bezerédy) *nótája* (1707), *Nagy Bercsényi Miklós* (1708), *Balogh Ádám nótája* (1709), *A kölesdi harcra* (1708), *Német sas ver fészket* (1709), *Ujváriak dicsérete* (1710), *Dunántúli bujdosó kurucok éneke* (1710–1711). Riedl Frigyes (1918) *A kölesdi harcra* című verset külön is összevetette a fiatal Thaly archaizáló szenvedélyével. Riedl (1918) így magyarázza Thaly indítékát: „A kétséges tíz ballada keletkezését megérteti velünk az a körülmény, hogy Thaly már mint egészen fiatal költő szeretett álarcos, áttulajdonított költeményeket írni, azaz olyanokat, a melyekben régi korabeli költemények nyelvét, modorát, hangját, tárgyát híven utánozta; ezeket a költeményeket azután gyakran még valami régi névszerint megnevezett költőnek tulajdonította és XVII. vagy XVIII. századbeli évszámmal látta el. Ezeket az archaisztikus (régieskedő) költeményeket tulajdon neve alatt adta ki, a mint hogy ő is szerzette őket. Ez az archaizáló költői szenvedély azonban nem volt minden csábítás nélkül olyanvalakire nézve, aki mint Thaly kötetszámra gyűjti a régi költői maradványokat.”

Szerb Antal (1935: 272–8) aprólékosan feldolgozta a hamisításra vonatkozó és az azt cáfolni akaró „pör” részleteit. Érdekes kitérő László Zsigmond (1917, 1918) nyelvmelódia és hangerősség vizsgálata. A doktori értekezés és tanulmány

voltaképpen korai igazságügyi szakértői munkának is tekinthető. Wagner József (1918) alapvetően kritizálja a módszert, de figyelemreméltó, hogy a korabeli fonetikai módszerekkel hogyan kívántak bizonyítani: „László 150 írot vizsgált meg az átlaghangmagasság szempontjából és saját átlagos hangjából kiindulva, fölfelé és lefelé 6-6 fokot, összesen tehát 13-at állít fel; e tapasztalati hangsor alapján valószínűnek tartja a beszédhangok skálájának létezését korlátolt számú szilárd hanggal. A skálában Thalyt a legmagasabb, a +6 fokra állítja. Tehát a kurucballadák akkor Thaly alkotásai, ha szintén a +6 fokon állanak [...] Ismerve tehát Thaly átlaghangmagasságát és hangtípusát, a Riedltől Thalyénak ítél 10 költemény közül 9-re az azonos hangsajátságok alapján kimondja, hogy azok Thaly művei s csupán Balog Ádám nótáját tartja kurucz eredetűnek. Tehát eredményei 90%-nyira egyeznek Riedl és Tolnai eredményeivel.”

László tehát egyet kizárt, Szerb Antal azonban további kuruc verseket is gyanúba hozott. A *Rákóczi Ferenc búcsúdala*: „kitűnően sikerült modern költemény, melyet egy pillanatig sem lehet XVIII. századnak tartani. [...] A »Ne higgy magyar a németnek« kezdetű epigrammai rövidségű és csattanójú kis nyolcsoros versecskét Thaly szájhagyomány után közölte és azt a sejtését fejezte ki evvel kapcsolatban, »mintha e dal szerzője maga Rákóczi lenne«. [...] Viszont épp itt a rövid és erőteljes forma az, ami ennek a feltevésnek ellenmond. A *Vak Bottyánról való éneket* erős németellenes tendenciája miatt tartja kétes költeménynek” (Szerb 1935. 297). Tompa József (1969) a „Vak-Bottyánról való énekről” néhány valószínűtlen mozzanata kapcsán állítja, hogy Thaly szerzeménye. Mint később írja, már a forrásmegjelölés is gyanús volt: „a kiadó egy vallásos énekeskönyv »belső táblájába írva« kapta lemásolásra egy közben elhunyt [!] történésztől” (Tompa 1976: 387). Tompa József (1972) a művészi archaizálásról szóló munkájában többször is foglalkozik az álkuruc versekkel, továbbiakat hoz gyanúba, leplez le. Varga Imre (1936, 1961) több alkalommal is beszámolt a gyanús kuruc versek kéziratainak fel nem lelhető forrásairól.

Természetesen bőven akadtak, akik eszmei, érzelmi szempontból védelmükbe vették Thalyt, bár jóval kevesebb sikerrel. Kacziány Géza (1914) Riedl bírálatát az elhunyt Thaly elleni hadjáratnak tartja. Harsányi István, Gulyás József és Simorifi János, sárospataki tanárok 1913–1917 között védelmükbe veszik Thaly Kálmánt; sok tekintetben értékes nyelvészeti anyagot gyűjtenek össze, de cáfolatuk nem sikeres, mert ők sem találták meg a kérdéses költemények kéziratait. Márki Sándor (1918) Thaly egyenes jellemére és nagy egyéniségére hivatkozik, érzelmi érvekkel cáfol, és nem tényekkel (vö. Szitás 1937: 33). A kuruc dalpör végül is 12-13 költeményről bizonyította, hogy nem Thaly szerzeménye.

5. Esztergom megvétele – szövegfilológiai vizsgálat

A következőkben bemutatom, hogy milyen filológiai, nyelvészeti, sőt lélektani érvekkel igyekeztek vallatóra fogni a Thaly Kálmán-költeményeket, mert hogy ezek a módszerek mind az irodalmi szövegkritika, mind pedig az igazságügyi nyelvészet számára egyfajta kiindulópontot jelentenek, és szinte mind ma is gyakorolt

eljárások. Érdeemes visszatérni a kiindulóponthoz, Riedl Frigyes szövegfilológiai érveihez. Riedl (1918) érvei arra vonatkozóan, hogy a kijelölt balladákat Thaly Kálmán szerezte, a következők (összefoglalta: Szerb Antal 1935: 275–6):

„1. Thaly maga is költő volt, mégpedig tehetséges költő. Fiatalkori verseiben még külön-külön lelhető meg az a három összetevő, melynek eredője a tíz kuruc ballada: a népballadák utánzása, a Rákóczi-kultusz és az álarcos, más szerző szájába adott költemények kedvelése. Idősebb korában azután gyűjteményt adott ki saját, kurucos modorban írt költeményeiből, Kurucvilág címen.

2. A kijelölt balladák messzemenően egyeznek egymással, csak egy költő művei lehetnek.

3. Azonkívül egyezéseket mutatnak fel újabkori költők, nevezetesen Arany János és Petőfi Sándor költeményeivel.

4. Egyezéseket mutatnak fel Thaly Kálmán saját költeményeivel.

5. Egyezéseket mutatnak fel a Thaly Kálmán által összegyűjtött kuruckori költeményekkel.

6. Egyezéseket mutatnak fel Thaly Kálmán olvasmányjaival,

7. és történeti műveivel.

8. Az Esztergom megvételeéről szóló ballada annyira nem egyezik a történelmi valósággal, hogy szemtanú nem írhatta.

9. A kijelölt balladák eredőhelyei teljesen bizonytalanok, kéziratukat nem lehet ott megtalálni, ahol Thaly Kálmán szerint lenniük kellene.

10. Utal hasonló külföldi jelenségekre.”

Ezek után lássuk egyetlen szövegen, a többszörösen bizonyítottan Thaly Kálmán szerzette *Esztergom megvétele* című versen a Thaly-szövegfilológia által gyanúba hozott részleteket. Mielőtt a verset szóról szóra megvizsgálánk, lássuk egyben az egészet.⁴

- (1) Sebes víz a Garam, siet a Dunába,
Kurucok tábora éppen ott megszálla.
- (2) Rákóczi tábort üt a Garam-torokban,
Perzsia-szőnyegen pihen szép sátorban.
- (3) Perzsia-szőnyegen, fényes tigrisbőrön...
Sátor előtt állnak palotások bővön.
- (4) Verik a rézdobot, fűjják a trombitát,
A sok nyalka kuruc úli a paripát.
- (5) Rákóczi tábora torpan a síkságon:
Rákóczi sátora dombon áll magában.

⁴ A sorszámozást magam végeztem el.

- (6) Friss, kerek dombon áll tenapi nap olta:
Nemcsak az a sátor, a domb is csak azolta!
- (7) Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták.
A földjét kezekben süvegben hordották.
- (8) Urunknak sátora magas helyen legyen.
Szép tábora fölött végig tekinthessen!
- (9) Aranyos zászlója lobogjon magasra!
Messzéről mindenki mindjárt megláthassa!
- (10) Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.
- (11) Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
- (12) Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlajára.
- (13) Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!
- (14) Szóljatok álgyuim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!
- (15) Hejh! s megbödulének Rákóczi álgyui,
Hejh! S megrendülének Esztergom tornyai.
- (16) Amott az vár alatt török már a falat:
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad!
- (17) Odafent az tokos csak elhívé magát.
Nem adja a várat, berdót igen kajált.
- (18) Éjten-éjjel, mikor a lövés elhallgat:
Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem nyughat.
- (19) Készíti híveit, híres vitézeit:
Fodor és Révay hajdú-ezereit.
- (20) Az palotás-ezret, az Esze Tamásét,
Csajági Jánosét, Lócziét, sok másét.

- (21) Éjten-éjjel egyszer az álgyu hármat szól:
Hát az (a)⁵ sok kuruc az várra csakúgy nyomúl.
- (22) Tüzes garanáttul világos az éjjel,
Hajh! sok anya fia borúl ott bé vérrel!
- (23) Hasad a szép hajnal, piros az hegyoldal...
Esztergom várába Rákóczi felnyargal.
- (24) Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója.
- (25) Mikor Esztergomban örömet lóttének,
Ez versek kevésség azután költenek.
- (26) Ha kérded: ki írta? – egy igaz magyar fi,
Igaz örömeiben – elhigye akárki.

Vegyük sorról sorra a szövegfilológiai észrevételeket, megjegyzéseket (vö. Balázs 2019).

- (1) *Sebes viz a Garam, siet a Dunába*, / Kurucok tábora éppen ott megszálla.

A folyóvizek kezdő motívuma Thaly saját verseiben is általános: Hol sárga partok közt a Rába *suhogva omlik* / és karába dől a Marcalnak (Kurucvilág), Árad az Olt *vize*, úgy *foly a Dunába* (Székely kürt).

- (2) Rákóczi tábort üt a Garam-*torokban*, / Perzsia-szőnyegen pihen szép *sátorban*.
- (3) Perzsia-szőnyegen, fényes *tigrisbőrön*... / Sátor előtt állnak palotások *bövnön*.

A ragrímek jellemzik a régi (különösen) krónikás költészetet vagy népköltészetet (*torokban – sátorban*), az erőltetett rímek viszont a műköltészet jellemzői: *tigrisbőrön – bövnön*.

- (4) *Verik a rézdobot, fújják a trombitát*, / A sok nyalka kuruc üli a paripát.

Thaly saját versében: *Dobot veret, fuatja az trombitát* (Bezerédi-ballada); valamint árulkodó, anakronisztikus jel a *rézdob* – ugyanis nem volt ilyen tárgy a kuruc korban.

⁵ Egyes változatokban szerepel a zárójelbe tett névelő, de a vers prozódiaja (valamennyi sor 12-es) ennek ellentmond.

- (5) Rákóczi tábora torpan a síkságon: / Rákóczi sátora dombon áll magában.
 (6) Friss, *kerek dombon* áll tenapi nap olta: / Nemcsak az a sátor, a domb is csak azolta!

Thaly saját verseiben kedvelt jelző a *kerek*, és gyakori a *kerek domb* vagy *kerek halom* szerkezet is: *Kerek halmon* áll Tuhutum sátra (Székely kürt); *Egy kerek domb* tetőjén kémlel, Őrhalom volt ez a *kerek domb* (Kárpáti kürt).

- (7) Jó kuruc vitézek csak tegnap *dombolták*. / A földjét kezekben süvegben hordották.

A *dombol* költői kifejezés (föltehetőleg hapax legomenon), a régi és népnyelvben nincs följegyezve, csak a *tombol* 'ugrándozik, hangoskodik' ige alakváltozataként. Itt 'dombot emel' jelentésben szerepel.

- (8) Urunknak sátora magas helyen legyen. / Szép tábora fölött végig tekinthessen!

A versben többször van nézőpontváltás: a) narrátor (elbeszélő, krónikás), b) kuruc táborból megszólaló (pl. 8–9. és 16. versszak), és maga Rákóczi is megszólal (13–14. versszak), d) az olvasó megszólítása (26. versszak). Kiemelendő, hogy a 26 versszakos költemény középpontjában, a 13–14. versszakban szólal meg a főszereplő, Rákóczi. A többszöri nézőpontváltás és tudatos szerkesztés költői alkotásra utal.

- (9) Aranyos zászlója lobogjon magasra! / *Messzéről mindenki mindjárt megláthassa!*

Az erőltetett alliteráció – négy szó is *m*-mel kezdődik – a tudatos hatáskeltés, a műköltészet jellemzője.

- (10) Süveggel hordották, a dombot úgy rakták, / Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.
 (11) Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben, / *Rettenetes kardja* villog a kezében.

A *rettenetes kard* gyakori toposz, például Thaly kedvenc költőjénél, Arany Jánosnál: „*Rettenetes* bosszúálló *kardja* volt kezébe” (Zách Klára). Másoknál: „s *rettenetes kardját* fogatig mártotta szügyébe” (Vörösmarty: Zalán futása); „Híretem nemcsak keresem pennámmal, Hanem *rettenetes* bajvívó *szablyámmal*” (Zrínyi Miklós). És Thaly maga is használja: *Rettenetes kardját* honfivérbe mártja; Megcsörgeti *rettenetes kardját* (Ne bántsod).

- (12) Kardjával fölmutat Esztergom várára, / Vár tornyán lobogó császár zászlajára.
 (13) Mire *a* fényes *nap* háromszor *felsütne*, / Hejh, magyar *lobogó lesz oda feltűzve!*

Hasonló sorok Arany Jánosnál (Thaly kedvenc költőjénél): „Mire *a nap* mégegy-szer *kisütne* / Német *zászló lesz oda felütve*” (Arany János: Török Bálint).

- (14) Szóljatok álgyuim, szörnyen ropogjatok, / Dunának két partja rengjen alattatok!
 (15) Hejh! s *megebődülének* Rákóczi álgyui, / Hejh! S megrendülének Esztergom tornyai.

Thaly elárulja magát azzal, hogy kedvenc szavait használja. A *megebődül* Thalyra jellemző egyéni szó: ráadásul teljes szerkezetben: *megebődül álgyu*. Saját verseiben: *Megebődül* néha a böggő (Kárpáti kürt), *Bődülnek* ágyúink, *Rábődült az ágyú* (Kurucvilág).

- (16) Amott az vár alatt török már a falat: / Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad!
 (17) Odafent az *tokos* csak elhivé magát. / Nem adja a várat, *berdót* igen *kajált*.

A tudatos archaizálás is Thaly jellemzője: *tokos* – labanc; *berdót kajált* – őrszem azt kiáltja: állj, ki vagy! (Wer da?); *kajált* – kiált.

- (18) Éjten-éjjel, mikor a lövés elhallgat: / Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem nyughat.
 (19) Készíti híveit, híres vitégeit: / *Fodor* és *Révay* hajdú-ezereit.
 (20) Az palotás-ezret, az *Esze Tamását*, / *Csajági Jánosét*, *Lócziét*, sok másét.

A pontos nevek, felsorolások („seregszemle”) tudatos szerzőre, sőt történész tudással bíró szerzőre utalnak.

- (21) Éjten-éjjel egyszer az álgyu hármat szól: / Hát az sok kuruc az várra csakúgy nyomúl.
 (22) Tüzes garanáttul világos az éjjel, / Hajh! sok anya fia *borúl ott bé vérrel!*

Thaly saját versében is megjelenő motívum: Sok ezren *borultak ott önnön vérekben* (Ocskai-ballada).

- (23) Hasad a szép hajnal, *piros az hegyoldal...* / Esztergom várába Rákóczi felnyargal.

Thaly saját versében. *Veres a zsibói hegyoldal* (Kurucvilág).

- (24) Esztergom utcáin szikrát hány patkója, / Esztergom bástyáin lobog az zászlója.

Szerb Antal megjegyzi a két utolsó sorról: drámai, színpadias, dekoratív, ugyanott az Ocskay-balladáról azt írja: színházba járó ember írhatta (Szerb 1935: 282–3), és ez részben igaz erre a versre is.

- (25) Mikor Esztergomban örömet lóttenek, / Ez versek keveység azután költenek.
 (26) Ha kérded: ki írta? – egy *igaz magyar fi*, Igaz örömében – elhiggye akárki.

Feltűnő, ritka, ám Thaly által használt szó: *magyarfi*. Tréfás jelentésben előfordul egy régi, Thaly által kiadott költeményben, valamint saját versében, ráadásul ugyancsak „igaz” jezővel: *Igaz magyarfi* vagyok én (Kurucvilág).

6. A szövegkritikai szempontok értékelése

6.1. Átgondoltság, kiszámítottság, tudatosság mutatható ki. Stílusukban, előadásmódjukban hasonlóak, mint az eredeti kuruc balladák, népiesek és régiesek, szerkezetük azonban túlságosan átgondolt, kiszámított. Erre utalnak a szabályos verssorok, strófafák, szinte történésszerűen pontos adatok: „A legtöbb balladában valami névfelsorolás van, melyet e balladák sereg-szemléjének lehetne mondani: kuruc tisztek, kuruc ezredek vagy legyőzött német vezérek neveinek felsorolása. Van olyan ballada is, mely egy bizonyos időponton tekinti át a különböző helyeken levő kuruc vezérek sorsát, még pedig oly terjedelemben és oly pontossággal, aminő csak hadvezértől vagy történetírótól telik. (Német sas)” (Riedl 1913: 424).

6.2. Hasonlóság más, a kuruc kornál később élt költők verseivel, például Arany János verseivel:

- veri, vágja, üzi egyre (Arany János: Szibinyáni Jank)
 verik, vágják, üzik (a labancokat) (Újváriak dicsérete, „1710”)

Riedl Frigyes (1918: 134) is felfigyelt arra, hogy az Ocskay-balladában (Ocskay Lászlóval való ének) előforduló ritka kifejezés (Pilátushoz küldi őket vacsorára) változata előfordul Thaly kedvenc írójának, Arany Jánosnak *A nagyidai cigányok* című művében („Most lelked vacsorán volt Pilátusnál”). A szólás eredetét és korabeli felbukkanását Tompa József (1976: 384–5) nyomozta ki. Egy másik, Thalynek tulajdonított kuruc vers (Dunántúli bújdosó kurucok éneke, „1710–1711”) három sora összecseng Kisfaludy Károly: Szülőföldem szép határa című versével.

(Thaly) Dunántúli bújosó kurucok éneke, „1710–1711”: Hej be messzi es-tünk tőle!... / Ha ád Isten még oly órát / Hogy meglátjuk az Ság ormát, / Szülő-földünk szép határát?

Kisfaludy Károly: Szülőföldem szép határa: Szülőföldem szép határa / Meg-látlak-e valahára? / Hej tőled be távol estem.

Raadásul még a kérdő modalitás is ugyanaz (a szám-személy nem): meglát-juk? Meglátlak-e?

6.3. Később keletkezett szavak: *riadal*, *diadal*, *szülőföld*:

Rajta! riadallal / S az szép diadallal / Egymást ök bátorítják. (Újváriak di-cséréte, „1710” – a két szó nyelvújítási)
szülőföld (Dunántúli kurucok éneke). A szó csak a nyelvújítás után váltotta fel a szülötte föld kifejezést.

6.4. Egyénre jellemző szóhasználat: *megebődül*; *magyarfi*; *rajta*, *rajta*. Elárulja magát a szerző (Thaly), hogy kedvenc, illetve másutt elő sem forduló szavakat használ.

Rajta, rajta! rontsad ráczok sűrű rendjét (A kölesdi csata)
Rajta-rajta! Rontsuk hazánknak rontóját, / Rákóczi vitézi (Emlékszel pajtás,
a szentgotthárdi harcra?)

Pusztán a *rajta*, *rajta!* vezényszó használatát Riedl Frigyes (1918: 130–1) bizo-nyítéknak véli: „Feltűnő e sor még azért is, mert Thaly ugyancsak igen szerette a »rajta« szót eredeti költeményeiben alkalmazni. Például a Kuruczvilág című köl-teményes kötetében tizennégyszer fordul elő. Előfordul kétszer A kölesdi harcrul írt eredeti költeményében is. Thaly egyik eredeti költeménye így kezdődik: »Raj-ta, rajta, hős fiúk, én vagyok a kurucz gyerek.« [...] Thaly szerint t. i. rajta volt a régi magyar csatakiáltás, nem a franciás előre! Ez magyarázza, hogy Thaly any-nyira szerette. [...] Valószínűleg fájjalta, hogy a XVIII. századbeli népköltészet-ben nem igen találta. A rajta csatakiáltás e balladában épúgy egyezik Thalynak, a tudósnek egy eredeti nézetével, mint Kölesd megnevezése a kuruc győzelem színhelye gyanánt.” (Vö. 6. pont.)

6.5. Anakronisztikus tárgy: dob, rézdob – nem volt a kuruc korban.

6.6. Áruklodó megnevezés: *A kölesdi harczrul* című ballada. Valójában simon-tornyai csata, egyedül csak Thaly Kálmán tartotta kölesdinek. Eredeti kézírata ismeretlen, variánsai sincsenek (Riedl 1918: 131).

6.7. Egy, a „mélyrétegeket” érintő sajátosság: betűk, szótagok szövegbe írása, szétszórása mint ösztönös gesztus. A korábbi filológiai megközelítések az említet-teken túl nem vették figyelembe a bizonyos nyelvi jellemzők, preferált betűk, szó-tagok, szavak használatának egyik jellemző, ösztönösen alkalmazott, de áruklodó

voltát. Benkő Krisztián (2009) hívja fel a figyelmet arra, hogy például árulkodó jel Rákóczi és Rodostó nevének kezdőbetűje, amint alliterációként beleíródik a versbe:

Rajta-rajta! Rontsuk hazánknak rontóját, / Rákóczi vitézi (Emlékszel pajtás,
a szentgotthárdi harcra?)

A vers további sűrű alliterációkat is tartalmaz, de feltűnő például a „béverte a vértet”, amelyre az irodalomtörténész alliterációként figyel fel, de nyelvészként hozzátehetjük: ikonikus vonzás (bizonyos, különösen hasonló alakú szavak vonzzák egymást). Benkő Krisztián (2009) továbbmegy, fölfigyel a betűk és szótagok véletlenszerű (de mégis valamire utaló) szétszóródására, amely „diszfiguratív erővé válik”:

Fel van írva ott mindegyik (...)
Kis fűszálra, vadvirágra, violára
Balogh Ádám a szabadság...
A magyarság diadalmas daliája (...)
Tönkre vert vad ellen sirján sarjadátok! (A kölesdi harczról)

Tehát a (Balogh) Ádám név beíródik a vers szavaiba: *vadvirág, szabadság, diadalmas, daliája, vad, sarjadátok*. A vers két korábbi strófájában is jeleket vél felfedezni Benkő: *Dobban a föld: Balogh Ádám*. Anagrammatikusan jelenik meg a Balogh Ádám névben a *had*. Bár ennek az anagrammának az észlelése csak írott szövegben lehetséges, szóbeliségben nem hat. De a vers még egy további sorába is beleírja rejtélyesen a nevet: *Boglárokkal, skófumos pantallérral*, vagyis „a tulajdonnévre átviszi az ékszerek tűnékeny csillogását” (Benkő 2009).

Ezek az ösztönös, önkéntelen „beíródások” a nyelv mélyebb, pszichoanalitikus világába vezetnek el bennünket. Önmagukban is eléggé árulkodó jelek, de a többi szövegjelenséggel együtt vizsgálva fontos személyiségjellemzők. Hogy mennyire, arra az utolsó, meglepő fordulatban utalunk.

6.8. A valódi kuruc versek csiszolatlanabbak, egyszerűbbek (a népköltészet kevésbé kimunkált): *Buga Jakab éneke, Bujdosó ének, Oláh Geczi nótája, Te vagy a legény, Csínom Palkó*.

6.9. Motívumazonosság: kedvelt figurák a kuruc versekben és Thalynál: *Balogh Ádám, Bezerédi Imre*.

6.10. Erőltetett (mesterkélt) alliteráció: *Rajta, rajta! rontsad ráczok sűrű rendjét* (A kölesdi csata). „E sor igen feltűnő, mert a) ez az ötös alliteráció [...] épenséggel nem népies, hanem mesterkélt és nagyon hasonlít Thaly egy eredeti költeményének szintén erőltetett ötös alliterációjához: *Rajta, rajta, rontsuk hazánknak Rontóját, Rákóczi vitézi*. Thaly ez utóbbi költeménye 1863-ból való. [...] Thaly, mint Arany tanítványa, nagyon szerette eredeti költeményeiben az alliterációkat, különösen

gyakran alkalmazza a pattogó, patetikus vagy hangfestő (ropogós) alliterációkat, a minők a XVIII. század elején nem igen dívtak. Talán nincs is újabbkori költőnk, ki annyira alliterációs, mint Thaly. A kölesdi harcról írt eredeti költeményében is sok az alliteráció. Az alliterációk ilyen kedvelése mutatkozik a kérdéses kucruc balladákban is” (Riedl 1918: 130). Vannak kevésbé mesterkélt alliterációk is: „Az Sió berkéig lőn nagy sivalkodás, / Fel Simontornyáig sűrű nagy roppanás”.

6.11. Rímelés. „A kétes balladák rímelő művészete is inkább egy XIX. századbeli műköltőre semmint a XVIII. század legelejéről származó epikus népkölteményre vall. [...]: sereg diák – szententiát; Tamásét – sok másét (Ocskay ballada) halálom. – megállom; vágják – orczáját. Különösen a Bezerédi és az Újvári balladában fordulnak elő csoportosan jó rímek: trombitát – hátat ad, rácz után – kapitány. – paripán, szaporán – magyarán – egynihány – az lován; parragot – laknak olt; száz lóval – zászlóval (ez utóbbi a mint László kimutatta előfordul Thalynek egy eredeti költeményében is); kitörvén – örvény; főgenerálját – megréfálják stb.” (Riedl 1918: 134).

6.12. Néhány ballada azonos sorokkal is rendelkezik (Riedl 1913: 424), bár ilyen esetek a népköltészetben előfordulhatnak, mindenesetre költői eszközeik tudatos-ságot és azonos személyt jeleznek.

6.13. Eposzi jelzők: *serény Jávorka, híves Rác Miska*. Inkább a műköltészet jellemzői, de nem zárható ki a népköltészetben sem.

6.14. A népköltészeti hasonlóságok, párhuzamok abban a korban természetesekek voltak. „A kérdéses balladák hitelességét nem lehet azzal támogatni, hogy egyes passzusaikhoz valódi népdalokból párhuzamos helyeket idézünk. Minden sikerült népdalimitációhoz találunk analog helyeket a népköltészetben, ha szerzőjük jól ismerte a népköltészet formáit meg szellemét és a népköltészetből indult ki. Thaly pld. kiadott neve alatt szép népdal-utánezatokat (mint Arany is); mind az Arany, mind a Thaly nép dalutánezataihoz is lehet egyezéseket találni a valódi népköltészetben. Ebből tehát még nem lehet azt következtetni, hogy valódi népdalok” (Riedl 1918: 133–4).

6.15. Átdolgozás, átírás. Figyelembe kell venni: 19. század második felében, de még a 20. század legelején is, vagyis Thaly alkotókorszakában a népköltészeti adatközlésnek nem voltak olyan szigorú elvei, mint manapság. Bőven akad a magyar és a nemzetközi folklorisztikában olyan gyűjtő, aki az élvezhetőség miatt a gyűjtött anyagát kikerekítette, átírta.

Összefoglalva: 15 szempontot megvizsgálva: az erős érvek száma (7), a közepes érvek száma (4), a gyenge érvek száma (4).

Erős érv	Közepes érv	Gyenge érv
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
	8.	
	9.	
	10.	
	11.	
		12.
		13.
		14.
		15.

7. Egy utolsó csavar

Benkő Krisztián (2005) és Csehy Zolán (2013) úgy látják, hogy Thalynak oka volt a bujdosásra, rejtőzködéésre, „maga álcázó” magatartásra (Borbély Margit), maszkírozásra, mintegy kosztümös, „rejtőzködő” identitásra. R. Várkonyi Ágnes (1961: 380) Thaly-monográfiájában többször utal „erkölcsi életének eltévelyedésére”, ki nem mondott homoszexualitására. Csehy (2013) „Thaly kuruc versein átderengő homoszociális vágy vagy meleg érzékenység”-re utalást tesz. A következtetés: Thalynál a kuruckori férfiaság, férfiúságeszmény, ideális barátság (pl. Rákóczié és Bercsényié) talán ennek jele vagy kompenzálása. Csehy (2013) úgy véli, hogy a „bujdosás egy queer⁶ olvasat viszonylatában az identitás rejthetőségét is jelentheti, s ha Thaly bujdosódalait feltöltjük ezekkel az energiákkal, döbbenetes élményben lehet részünk”. *A Bujdosú kuruc dalának* 8. versszakában Thaly saját ars poeticáját, sőt ars vivendiét rejti el:

Büszke vagyok, megalázzam magamat? / Lehajtsam a vasigába nyakamat? ... /
 Igaz, nemes, nyakas kuruc nem hajol, / Inkább elteng az ég alatt valahol.

8. Epilógus

Thaly Kálmánt az elmúlt több mint egy évszázadban sokféleképpen ítélték meg, támadták, védtek, elítélték, felmentették; munkássága, művészete pedig még most is tartogat meglepetéseket. Pedig sokszor le akarták már zárni az aktát. „A Thaly-pörben még nem hangzott el az utolsó szó, de azt hiszem, az akták bátran lezárha-

⁶ Furcsa, különös, nem egyértelműen normatív szexualitás.

tók” (Turóczy-Trostler 1947: 105). De korábban Szerb Antal másként vélekedett, s igaza lett: „Az akták még nincsenek lezárva” (Szerb Antal 1934/1986: 184). R. Várkonyi, Thaly monográfusa pontosan fogalmazza meg ezt a bizonytalanságot: „Thaly Kálmán szellemi hagyatékával tehát úgy volt az utókor, mint azok az örökösök, akik gyanakodnak ugyan, hogy a drága ékszerek helyett hamis szállott rájuk, de nem tudnak megegyezni, hogy végére járjanak-e örökségük valódi értékének vagy hunyjanak szemet fölötte, nem akarják eldönteni, hogy önmaguk és a világ előtt beismerjék-e veszteségüket vagy igyekezzenek maguk is valódinak elfogadni a hamisat” (R. Várkonyi 1961: 331). Pedig a „per” egyik elindítója, Riedl Frigyes (1918: 134) szinte azonnal fölmenti Thalyt a hamisítás alól: „Thalyra semmi árnyék nem eshetik e balladák miatt, hiszen kétségtelen, hogy szerzősüknél minden egyéni érdek ki volt zárva. [...] E balladák valódiak, a mennyiben a költészet bennük valódi, színarany.” Szerb Antal (1935: 284–5) alapos vizsgálat után ugyanerre a következtetésre jut: „Thalyt nem vezette anyagi érdek vagy feltűnési vágy... [...] Őt a legmagasabb indítékok ösztönözték. [...] Hosszú életének minden cselekedetével és alkotásával Rákóczi emlékét igyekezett beleégetni kortársainak tudatába és Rákóczi korának nagyszerűségét példaként felmutatni a «puhaságra serényebb» utódok előtt. [...] És valamiképpen neki jogában is állt kuruc költeményeket írni. Két kuruc vezér ivadéka volt; egész életét olyan odaadással szentelte a fejedelem szolgálatának, mint egykor Mikes Kelemen, csak hogy több temperamentummal. Tanulmányai során oly mélyen beleélte magát a Rákóczi-korba, hogy a századok választófalai leomoltak, a múlt elevenné vált és szelleme benne öltött formát.” Sőt. Thaly nélkül nem születtek volna meg Ady kuruc versei sem, amely „kuruc versben mondta ki talán legvégső, leginkább belülről jött mondanivalóját a magyar életről, melyet sokszor vádolt és sokszor panaszkodott költeményeiben, de amelyet mégis mindenekfölött szeretett, a régi magyar költők irracionális, reményentűli reménykedésével” (Szerb 1935: 287):

Áldott inség: magyar élet,
Világon sincs párod néked,
Nincsen célod, nincsen véged,
Kínhalál az üdvösséged.

Elbocsát az anyánk csókja,
Minden rózsánk véres rózsza,
Bénán esünk koporsóba,
De így éltünk vitézmódra.
(*Ady Endre: Bujdosó kuruc rigmusa*)

Az akták soha nincsenek lezárva.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2019. Thaly Kálmán rejtőzködő retorikája. *Édes Anyanyelvünk* 4: 5.
- Benkő Krisztián 2009. Filológia, ideológia, poétika. 1903: Thaly Kálmán Kuruczvilág. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története II.* Gondolat Kiadó, Budapest. Forrás: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_04_A_magyar_irodalom_tortenetei_2/ch02.html. (A letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Benkő Krisztián 2013. *Thaly Kálmán költeménye Benkő Krisztián kommentárjával.* <http://ujnautilus.info/thaly-kalman-benko> (2013. december 3.) (A letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Borbély Margit 1927. *Thaly Kálmán költői munkássága.* Dunántúli Egyetemi Nyomdája Pécsen.
- Bori Imre 2003. Thaly Kálmán és „kuruc” versei. *Híd* 2003. október, 1171–9.
- Csehy Zoltán, 2013. „Valami rejtélyes vonzalom”. *Irodalmi Szemle* online. 2013. 11. 05. <https://irodalmszemle.sk/2013/11/csehy-zoltan-valami-rejtelyes-vonzalom/>. (A letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.) 2018. *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találós-gyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kiadása.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Universitas Kiadó, MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest.
- Halmos Ferenc – Katona Imre József (szerk.) 1996. Thaly Kálmán kuruczok versei. In: *Száz rejtély a magyar irodalomból.* Gesta, Budapest, 128–9. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00040/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1918_03-04_128-134.pdf. (A letöltés ideje: 2019. július 20.)
- Kacziány Géza 1914. Riedl hadjárata Thaly ellen. *Magyarország* 115–6.
- László Zsigmond 1917. *A kurucz balladák.* Doktori értekezés. Budapest.
- László Zsigmond 1918. A kurucz balladák. *Irodalomtörténet* 7/3: 320–2.
- Maitre, Jacques 1913. Hamis kurucok. *A Hét* 15: 223.
- Márki Sándor 1918. Thaly Kálmán emlékezete. *Budapesti Szemle* 174. kötet, 498. füzet, 321–35. (Később megjelent az akadémiai Emlékbeszédek sorozatban is.)
- Németh Niki 2011. „Kénytelenek voltunk tudomásul venni egyes versekről, hogy része van bennük Thaly Kálmánnak”. *Nyest.hu*, 2011. május 13. <https://www.nyest.hu/hirek/kenytelenek-voltunk-tudomasul-venni-egyes-versekrol-hogy-resze-van-bennuk-thaly-kalmannak>. (A letöltés ideje: 2019. július 20.)
- R. Várkonyi Ágnes 1961. *Thaly Kálmán és történetírása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riedl Frigyes 1918. A „kölesdi harcruzl” című ballada. *Irodalomtörténet* 7/3–4: 128–34.
- Riedl Frigyes 1913. A kurucz balladák. *Irodalomtörténet* 2: 417–52.
- Szentpéteri Márton 2001. Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására. *Iskolakultúra* 4: 9–23.
- Szerb Antal 1934/1986. *Magyar irodalomtörténet.* Magvető, Budapest.
- Szerb Antal 1935. A kuruczok költészet. In: Lukinich Imre (szerk.): *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára.* Második kötet. A Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából kiadja a Franklin Társulat, Budapest, 272–87.
- Szítás Iлона 1937. *II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban.* Merkantil-nyomda (Havas Ödön) nyomása, Budapest.
- Thaly Kálmán 1903. *Kuruczvilág.* A Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjtötte Thaly Kálmán. Athenaeum Rt. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1913. Kuruczok irodalmunk szövegeiről. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 404–12.
- Tompa József, 1969. Mordályégető szavunk s a Vak-Bottyánról való ének hitelessége. *Magyar Nyelvőr* 93: 467–71.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv.* Akadémiai, Budapest.
- Tompa József 1976. Koholt emlékeink szavai. In: Tompa József: *Anyanyelvi olvasókönyv.* Gondolat, Budapest, 376–87.
- Turóczi-Trostler József 1947. A Thaly-pör s a kézzel rakott domb. Képzettörténeti kísérlet. *Magyar Nyelv* 43: 105–11.
- Varga Imre 1936. *A kurucz költészet hitelessége.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.

- Varga Imre 1961. A kuruc költészet kérdésének története. *Irodalomtörténeti Közlemények* 65/1: 19–31.
- Wagner József 1918. László Zsigmond: A kurucz balladák (Budapest, 1917). *Irodalomtörténeti Közlemények* 28: 229–34.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest
Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárád

SUMMARY

Balázs, Géza

Kálmán Thaly, collector, forger, and a man in hiding

The oeuvre and role of Kálmán Thaly (1838–1909), historian, politician, philologist, and poet, largely fell into oblivion; his name, with pejorative overtones, is mainly remembered due to his “forged kuruc songs” or the “kuruc song suit” (the kuruc were 16/17th-century Hungarian rebels). Thaly collected and apparently greatly re-stylised some genuine kuruc poems, wrote kuruc poems of his own, and we know of twelve or thirteen poems that he may have written himself but that he attributed to kuruc folk poetry. However, we cannot call him a forger since (a) in the period, “originality” did not exactly mean what it means today; (b) today, “originality” again means something else than it did formerly; and (c) Thaly “played a game”, as he gave away the origin of those poems before he died, just that nobody cared at the time. Historians and literary historians found some apt adjectives for Thaly’s poems: masked, re-attributed, archaistic (Riedl 1913), self-disguising (Borbély 1927). His procedure was called inverted plagiarism (Riedl 1913), counter-plagiarism (Maitre 1913), or reverse appropriation (Szentpéteri 2001). Ágnes R. Várkonyi (1961) writes that he never stole texts but created texts that he then attributed to someone else. Bori (2003) uses the term “successful mimicry”, while Csehy (2005) talks about costumed/masked identity, and even “stolen face”. This paper (on the basis of the relevant literature) demonstrates the genuine features of the kuruc poem entitled *Esztergom megvétele* (The seizure of Esztergom) pointing towards Thaly’s authorship. The author of the paper adduces arguments in terms of 15 criteria of textual criticism, including 7 strong, 4 medium strong, and 4 weak arguments. Finally, a punchline is added: Thaly’s poems about kuruc soldiers in exile may even reveal an author hidden in his songs or camouflaging his identity, and thus the oeuvre may have a peculiar “queer” reading, as well.

Keywords: Kálmán Thaly, forged kuruc songs, originality, textual philology, text criticism, forensic linguistics, rhetoric for hiding, queer reading.